

ВОЙНАТА – ВЕЧНАТА БОЛЕСТ НА ОБЩЕСТВОТО

Еволюция на концепциите за водене на война

подп. д-р Петко Димов

Статията представя един исторически анализ на развитието на методите и формите за водене на война. Твърди се, че съвременните концепции за водене на война еволюират от традиционни към асиметрични, с което войните стават все по-кръвави и смъртоносни за човешките общества.

Ключови думи: съвременни концепции, война

This article presents a historical analysis of the development of methods and forms of warfare. It is claimed that modern concepts of warfare evolve from traditional to asymmetric wars which have become increasingly bloody and deadly human societies.

Key words: hybrid war, theory of war

Войната е дълбоко вкоренена в нашата история. Тя е възникнала още с появата на хората, винаги се е проявявала в различни етапи от живота на цивилизациите и за съжаление никога няма да изчезне, колкото и да ни се иска това! Историците изчисляват, че в цялата история на човечеството през последните 5500 години е имало около 14500 войни, известни на съвременната наука. Безспорен факт е, че от раждането на Исус Христос до днес не е имало и една година без война някъде по света!

Повечето изследователи определят войната като сложно обществено явление, продължение на политическите борби на хората, чрез средства за въоръжено насилие. Основното съдържание на войната е организирана, упорита борба с всички сили и средства между две и повече държави, народи, класи или обществени групи.

Тя е неизбежна в съществуването на човешките общества, защото същността на живота е постоянна борба. В морето големите риби изяждат по-малките, в природата лъвът унищожава всичко по-слабо от него. В гората по-силните дървета израстват бързо нагоре и задушават по-слабите под себе си.

Земята е населена с много народи, които живеят в отделни държави, различни по език, вяра и интереси. Всеки от тях се стреми да подреди живота си според своите разбирания и интереси. При този стремеж, обаче, се срещат интересите на различните държави, чийто спорове ги принуждават да влезнат в борба по между си. Въоръжените сблъсъци се провеждат с цел изземване на чужди ресурси, територии и роби. Докато има хора, народи и държави с различни интереси, дотогава ще има нужда от поддържането на армия, а след като интересите на държавите са вечни, то и войната ще бъде вечна. Единствената разлика е, че тя се променя заедно с израстването на обществото и еволюира в крак със съвременните тенденции.

История и поява на теория за войната

В исторически план една от първите теории за войната се свързва с китайския военен теоретик Сун Дзъ, автор на известния трактат „Изкуството на войната“, в който се изследва връзката между войната, политиката, стратегията, тактиката и факторите допринасящи за военна победа.

Според Сун Дзъ пълководците трябва да се стремят да провалят плановете на врага, да унищожават съюзите му, да атакуват укрепените му позиции, но най-добрите пълководци побеждават противниковата армия без бой и покоряват противниковата страна без да водят дълги битки!

През Средновековието Западна Европа е под влиянието на църковната философия и схоластичен догматизъм, които изключват възможността за теоретично изследване на бойната практика. Изключение прави само италианския политик Николо Макиавели, който също пише книга "За изкуството на войната". В нея той разглежда каква трябва да бъде основната организация, обучението и въоръжаването на армията, както и основните изисквания към командирите. Според него основното средство за постигане на победа е **решителната битка и изтощаване на врага**. За определяне на непосредствената цел на въоръжената борба казва: "Всеки, който иска да води война, си поставя една единствена цел - да бъде в състояние да се изправи срещу всеки враг в областта и да го победи в последната битка."

Що се отнася до изкуството на войната на повечето източни народи, най-общо може да се отличи с използването на военна хитрост, чрез съсредоточаване на големи маси от войски и избор на място за бой. Най-важното съдържание на стратегията им е била дезорганизацията на защитните сили на врага, чрез влошаването на вътрешните противоречия, разделяне на народа и на правителството, вътрешна подривна дейност, разсредоточаване на противниковите войски и потушаване на волята на врага за победа, съчетавани с дълбок удар по жизненоважните центрове на страната и унищожаване на командването на въоръжените сили.

Още от древни времена до днес основните принципи за водене на война са едни и същи – съсредоточаване на огъня, усилията и маньовър със сили и средства върху една цел.

Александър Македонски затова е станал „Велик“ и е успял да завземе целия свят, защото е разбрал основните закони на войната. Благодарение на създаването на „македонската фаланга“ той е успял да измисли как да съсредоточи огъня, който до тогава е стигал до върха на меча, копие или стрелата, да маневрира с нея и да унищожават противника на части.

По-късно римляните са владели огромна империя, защото са успели да направят същото в по-големи мащаби благодарение на създаването на „римския легион“. Това е още по-голямо съсредоточаване на огъня и усилията на силите и средствата.

След появата на барута и развитието на огнестрелните оръжия значително влияние върху развитието на военното изкуство оказва Наполеон I Бонапарт. Той е побеждавал противниците си защото е намерил начин как творчески да комбинира политическите и военно-стратегическите действия, така че да се получи „**максимална концентрация на войски и артилерия на главния удар**“. Това са си същите принципи за водене на война, но в много по-големи мащаби.

За разлика от Наполеон пруският военен теоретик Dietrich Adam Heinrich von Bülow смята, че войната може да се спечели, чрез стратегия за избягване

на генерално сражение и маневриране за защита на важни комуникационни възли и силни крепости. Всички налични сили се разполагат „кордонно“, така че да прикриват най-вероятните направления за движение на вражеските войски. Така настъпващата армия не се решава да влезне в главните укрепления и да остави своите комуникации застрашени. Този начин на война е наречен **„кордонна стратегия“**. Тя е продиктувана от факта, че ресурсите, силите и средствата имат предел на изчерпване.

Руския пълководец фелдмаршал Михаил Кутузов успял да надхитри армията на Наполеон през 1805 г. с което издигнал изкуството на войната в нов етап на развитие. Става ясно, че стратегическите цели може да се постигат, като се концентрират силите в решителна посока за да се победи врага в система от последователни битки, вместо в една обща битка.

Въпреки това немският военен теоретик генерал-майор Карл фон Клаузевиц в своята работа "За войната" определя задачите на стратегията като **концентрацията на всички сили и средства за среща на главните сили на противника в генерално сражение**. Според него „Боя“ е единственият ефективен начин за правене на война, неговата цел е унищожаването на вражеските сили, като средство за прекратяване на конфликта.

Описание на концепциите за водене на война

В края на XIX век американския военноморски контраадмирал Алфред Махан, заедно с британския вицеадмирал Филип Коломб създават стратегия наречена **„теория на морската мощ“**, съгласно която военноморските сили изиграват решаваща роля във въоръжената борба и победа във войната. На свой ред, италианският военен теоретик генерал Джулио Дуе в началото на XX век създава теорията за **водещата роля на авиацията**. Според Дуе, превъзходството във въздуха създава условия за поразяване на държавни и икономически центрове на врага за постигне победа във войната.

Първата световна война се оказа пълен провал на тези две теории, затова се появи теорията за **блицкрига – провеждане на кратка война**.

Първоначално идеята се прокарва от пруския военен теоретик фелдмаршал Молтке, който говори за неизбежността на войната, изненадващата атака и мълниеносното поражение на врага. Официално концепцията за блицкрига е създадена в началото на XX век от немския генерал фелдмаршал Алфред фон Шлиффеном. В статията "Съвременната война" той препоръчва да се търси мълниеносно поразяване на главните групировки на врага, чрез създаване на мощна ударна сила за нанасяне на съкрушителен удар в една голяма операция. Ясно е, че предимство ще има този, който удари първи, а поради натрупването на огромно количество нови технологии, първоначален удар може да бъде съкрушителен за противника.

Втората световна война обаче отрече и този модел, за да се появи концепцията за тотална война. В основата на **концепцията за тоталната война**, разработена от германските военни теоретици в началото на XX век, стои идеята за **война на нациите**. Ето защо, за да се спечели една такава война, е необходимо, от една страна, мобилизирането на всички ресурси на своята собствена нация и от друга търсенето на всестранно въздействие за сломяване духа на враждебната нация и прекратяване на нейната съпротива.

През 20-те години на миналия век руският генерал-майор Александър Свечин обявява, че не бива да се абсолютизира теорията на тотална война и защитава необходимостта от съчетаване на различните форми на война - войната за смазване на противника и **войната на изтощение**, която включва не само отбранителни действия, но също така и елементи от "непряко действие" в широкия политически смисъл. В началото на тридесетте години, той пише, че Съветският съюз е подходящ за война на изтощение. Първоначално тази теория е критикувана, но се доказва след Втората световна война и днес има все още почитатели в Русия.

Също по това време британския военен теоретик и историк Лидъл Харт започва да публикува неговата **стратегия за непреки действия**, които изискват избягване на решаващ сблъсък с врага. Според Лидъл Харт в хода на войната ще бъде най-добре да се разоръжи врага, отколкото да се

унищожаване в твърда борба. "Най-разумната стратегия във всяка кампания е да се отложи битката и началото на офанзивата до тогава, докато се подкопае морала на врага и се създадат благоприятни условия за решителен удар."

След края на Втората световна война по-големите страни приеха **доктрини за ядрена война** в които се предвиждат възможности за нанасяне на решаващи удари с всички видове ядрено оръжие. Поради осъзнаването на факта, че такава война може да доведе до унищожаването на човешката цивилизация през втората половина на петдесетте години се появява **концепцията за ограничена ядрена война**. В нея се предвижда използване на тактически и оперативен-тактически ядрени оръжия с малка мощност за унищожаване на най-важните военни и икономически обекти на врага, което доведе до ядрена надпревара между тогавашния СССР и САЩ .

Може да се каже, че след края на **Студената война**, рискът от глобална ядрена война е намалял, поради което се обръща все повече внимание на манипулирането на моралните и психологически фактори за унищожаване на врага. Съвременната война е не толкова военно стълкновение, колкото сложен комплекс от информационно-технологическо, познавателно-психологическо, виртуално-реално явление.

Според генерал-майор Владимир Слипченко: "Победата във въоръжената борба на бъдещето може да се постигне главно с **унищожаване на икономическия потенциал** на врага. Така противникът няма да е подготвен за бъдещия конфликт и няма да е необходимо да се разгромяват сухопътните му сили. Просто те няма да представляват заплаха, защото разрушената икономика ги е обрекла на загуба на боеспособност. Освен това тези условия неизбежно ще доведат до политически колапс на държавата.

В днешно време един от най-известните анализатори генерал-майор Александър Владимиров твърди, че войните трябва да се разглеждат като **борба на идеологии за доминиране в управлението на света**, агресивно водени от „Великите сили“, чрез геополитически технологии,

информационно осигуряване, икономическо и военно превъзходство с периодично прилагане на чисто военни средства.

След като не може да се използва ядрено оръжие в бъдещите войни следва да се търсят други коварни и ефективни форми на международна конфронтация, чрез разкриване на местните конфликти, използването на икономически и финансови санкции, политически, дипломатически и информационен, психологически натиск, съчетани с различни видове подривни дейности, както беше в Югославия, Ирак, Украйна и Сирия.

Според западните експерти, модерната война е информационна война и победител в нея ще бъде този, който има по-съвършена информационна система. Терминът "**информационна война**" се появи през деветдесетте години в „Единната доктрина за информационни операции“ на американските въоръжени сили. Тази доктрина е сбито изложение на възгледите на военното ръководство на САЩ относно естеството на организацията и въздействието над информационните ресурси на противника и защита на собствените информационни ресурси от подобни ефекти. Способността на въоръжените сили да предотвратяват кризи и конфликти в мирно време и по време на война ще зависи от ефективността на информационните операции на всички нива и в целия спектър на въоръжените действия."

Експертът по сигурността в правителството на САЩ Ричард Кларк въвежда концепцията за "**кибервойната**". Според неговото определение, кибервойна са действията на дадена държава за влизане в компютърните мрежи на друга държава с цел повреждане и унищожаване. Той твърди, че са необходими само 2 години труд на около 600 души и по-малко от 50 милиона долара за да се парализира най-могъщата държава на света САЩ, като се разрушат държавните компютърни мрежи, чрез провеждане на целенасочени кибератаки.

Осъзнавайки важността на информационната война още през 2009 година правителството на САЩ създаде Кибер командване (CIBERCOM),

което да бъде отговорно за опазване сигурността на мрежите, да води компютърно разузнаване, предотвратяване на кибер атаки и нанасяне на превантивни удари. Към момента към него работят над 10 хиляди експерта по кибер сигурността.

Друга съвременна концепция за водене на войни, чрез използване на информационните технологии е концепцията за **мрежово-центричната война**, разработена от американските военни теоретици вицеадмирал Артур Себровски, научния сътрудник Джона Гарстка и адмирал Джей Джонсън.

В нейната основа е идеята за увеличаване на сумарната бойна мощ на военните формирования, като се свързват в мрежа с две основни функции: бързо управление и самостоятелна синхронизация. Увеличаването на скоростта на управление се постига чрез информационно превъзходство над противника благодарение въвеждането на нови системи за управление, наблюдение, разузнаване, контрол и компютърно моделиране. В резултат на това противника губи способността за провеждане на ефективни операции, тъй като всичките му действия ще бъдат забавени. Под самосинхронизация се има в предвид способността на военните формирования да избират сами формите и методите за изпълнение на бойните задачи по своя преценка, но в зависимост от нуждите на върховното командване. В резултат военни действия придобиват формата на непрекъснати, високоскоростни акции и операции с решителни цели.

Мрежовата структура позволява на географски разпръснатите сили от различни видове и родове войски, да се обединят в една обща концепция на операцията и за сметка на информационното превъзходство и осигурено единство да се използват много по-ефективно за посягане на общата цел.

Критиците на мрежово-ориентираната концепция обаче казват, че тя е прекалено пристрастена към модерните технологии, които винаги може да откажат. Анализът на военните конфликти през последните 15 години показва, че концепцията за мрежа-центрична война е добра във военните конфликти с ниска и средна интензивност срещу по-слаб противник.

Майкъл Хендел - един от най-съвременните последователи на Сун Дзъ и Клаузевиц вярва, че всички описани класическите концепции за водене на война са верни и днес, но трябва да се адаптират към постоянно променящата се среда на информационната епоха.

Информационни технологии със сигурност позволяват намаляване на проблема с т.н. „мъгла на войната“, но това не е достатъчно. По-скоро предизвикателството пред военната наука е как да се справи с целия спектър на конфликта. Точно за това се появи **всеобхватния подход** на НАТО към операциите. При тази концепция се обхващат всички аспекти при управлението на конфликти и е от ключово значение синхронизирането на действията на въоръжените сили с всички правителствени и неправителствени структури в рамките на единна стратегия и план.

С развитието на науката и технологиите се появяват още по-нови оръжия, респективно нови методи за водене на въоръжена борба и нови функции и параметри на войната, но основните принципи за победа си остават същите. Масовото използване на бронирани машини, самолети, кораби, ядрени ракети, съвременни информационни и комуникационни технологии просто увеличават пространствения обхват, напрежението и продължителността на битките.

През втората световна война бойните действия стават триизмерни по суша, въздух и земя, след това се появява космическото пространство, а по-късно и информационното пространство, като за да се победи трябва да се съсредоточават усилията на силите и средствата във всички тези пространства към една цел. Ясно е, че това могат да го направят само богатите държави, при което по-слабите икономически страни нямат никакъв шанс за победа, освен да сменят правилата на играта.

Точно за да се противопоставят на това съсредоточаване на сили, огън и маньовър в традиционните концепции, те изобретиха **асиметричната концепция** за водене на бойни действия.

Понятието „фронт“ стана отживелица, армиите се смесиха с населението и станаха невидими. Днес всеки и всичко може да е част от бойно поле и представлява потенциална цел. В миналото армиите се групираха за взаимна защита, а сега всяка струпана на едно място армия представлява лесна цел. Една цел може ли да бъде видяна, тя може да бъде поразена. Фронтната линия изчезна защото оръжията станаха толкова точни, че е необходимо армиите да се крият.

От друга страна благодарение на глобалните комуникации формиранията могат да се развърщат тайно на територията на врага точно когато започва сражението.

Представете си как мечка се бие с рояк оси. Колкото и да удря и хапе тя, не може да ги унищожи, а от друга страна тези оси трябва да имат отлична връзка помежду си и когато намерят слабост, всички те да жилият на едно и също място. Това се нарича асиметрична заплаха.

След 11 септември 2001 г. стана ясно, че малки държави и отделни терористични организации са в състояние да нападнат Велика сила дори от другия край на земното кълбо. Освен това тези заплахи могат да се прикриват, така както и плановете им за постигане на максимално преимущество. В този случай въоръжените сили изградени по традиционен начин губят всякакъв смисъл и не са приложими.

Китайската армия също създаде през 1999 г. асиметрична стратегия наречена „**Неограничена война**“ (буквално "война без граници"), която включва бойни действия във всички съвременни пространства на бойното поле. Спомнете си, че Китай успешно прихванаха сателит в космоса, разположен на орбита в която са повечето американски разузнавателни сателити. Представете си какво ще стане ако САЩ загубят информационното си превъзходство в региона?

Великите сили няма как да се справят с асиметричните заплахи ако спазват традиционните правила на война, затова беше създадена **концепцията за изпреварващ, превантивен удар** за борба с тероризма. През 50-те години на миналия век, непосредствено след края на Втората световна война и началото на Студената война, администрацията на американския президент Труман разработи стратегия за възпиране, чрез използване на заплахи и превантивни действия. Така след 11 септември 2001 г. президентът на САЩ Джордж Буш обяви новата „Изпреварваща проактивна стратегия“ на САЩ в областта на националната сигурност в която се казва, че САЩ трябва да действат превантивно дори с цел да се предотвратят такива удари.

Тази доктрина включва три основни фази на нейното прилагане: смяна на режима в страни, които потенциално биха могли да застрашат САЩ, промяна в начина на мислене и начин на живот на населението, строителство и пресъздаване отново на територията, където се смята, че има заплаха. Това включва максимално разграждане и отслабване преди да започне новото държавно строителство.

В западните традиции войната не е непременно свързана с използването на смъртоносни оръжия. Тази традиция следва класическата военна мисъл на Клаузевиц: "Войната е акт на насилие, който има за цел да накара врага, да изпълнява нашата воля. " В света винаги има война, а въоръжената борба е само една от формите (фазите) на войната. Преходът към шесто поколение войни дава възможност за провеждане на безконтактната война без конвенционалните въоръжени сили.

Така се появява най-модерната концепция за военни конфликти - „**Хибридна война**“. Това е концепция, обединяваща обичайна война, малка война, кибервойна и психологически операции. В нея се използват всички познати на човечеството средствата и методи за унищожаване на противника, от най-старите примитивни до най-новите технологии за водене на война. Нейната същност е война на недържавни военни формации срещу

държавата и без официалното участие на правителствени сили по метода на въоръжено нашествие. Те целят не унищожаване на противника, а силово завземане на властта в страната за преразпределение на ресурсите и ролите в социума от новото правителство в интерес на другата страна. В Русия още през 50 –те години полк. Евгени Едуардович я описва като „Метежна война“ . Военните експерти описват новия начин на водене на война с термина "война на контролирания хаос."

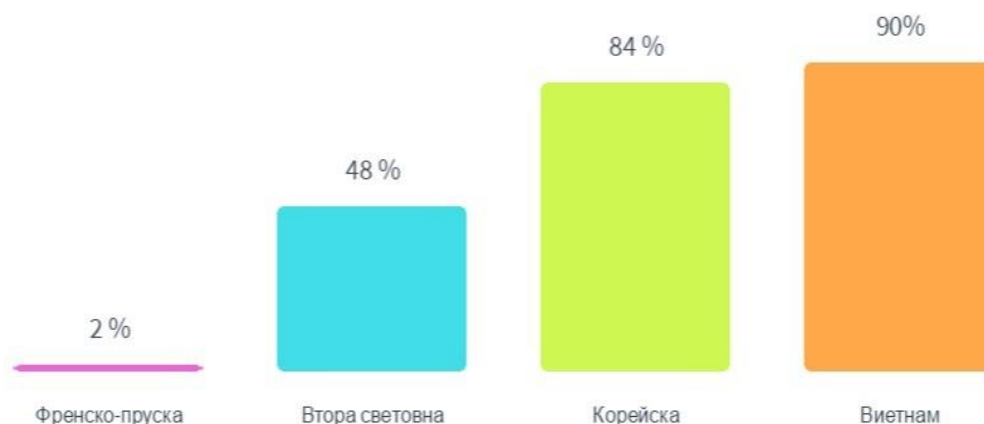
Ключовата роля на армията се разчита до толкова, че тя да изпълни следващите стъпки след края на военните действия и да понесе основната тежест за преформатиране живота и менталитета на населението. Възможностите на войската се използват за бързо и ефективно внедряване и поддържане на контрол върху дадена територия. Военните сили са необходими и за да гарантират новото национално статукво.

Някои източници определят хибридната война, като разновидност на **дифузната война** (разпръснатата война) Това е когато има взаимното проникване на организационна, технологична и информационна основа. С други думи модерна версия на въоръжената битка, която дава възможност да се прави всичко, което е забранено при традиционните военни действия.

Макар, че войната винаги се е считала за форма на насилие, то т.н. комбатанти (униформени войници) спазват определени спогодби, докато различните „зелени човечета“ или паравоенни формирования не спазват никакви закони от рода на „Международно хуманитарно право“, „Женевска конвенция“ или използването химически, бактериологични и други оръжия, които причиняват ненужно страдание на населението. По мнението на военната експертиза конвенционалният сблъсък на бойното поле е между враждуващи армии, които защитават цивилното население на своята страна.

Погледнато исторически се вижда, че загубите на цивилно население са правопрпорционални на увеличаване на асиметричните методи за водене на война. Например по време на Френско-пруската война, загубите на цивилното население са едва 2 %. През Втората световна война цивилните

жертви рязко се увеличават с 48%. По време на Корейската война, загубите на цивилното население вече са 84%, за да достигнат до 90 % във Виетнам, а в някои случаи и повече.

При развитие на съвременните технологии могат да се намират все по-ефективни оръжия за масово поразяване при употребата на които загубите на цивилното население ще растат.

На научна конференция в Москва Началника на Генералния щаб на Въоръжените сили на Руската федерация армейски генерал Валерий Герасимов казва, че на хибридните заплахи може да се противодейства само с подобни методи, затова се разработва концепцията „**Мека сила**”. Тази концепция предполага доброволно въвличане в орбитата на интересите на дадена държава, преди всичко за сметка на създаване на привлекателен образ в противовес на „твърдата сила”, опирайки се на принудата и парите. Счита се, че „меката сила” е активно използвана от страните от Запада, разпространявайки ценностите на демокрацията и правата на човека, като приобщава широката международна общественост към своята култура и потребителски предпочитания. От друга страна Руснаците разчитат на културната прилика между славянските народи, като защитник на цивилизацията на православния свят.

Същност на новите войни

Съвременната война не е когато стрелят танкове и артилерия, самолети нанасят удари и войниците стоят на предната линия. Модерната война е като

радиацията, не се чувства, но я има. Така в историята на човечеството са изчезнали много народи.

Всичко започва неусетно с помощ от неправителствени организации, които формират опозиция или „пета колона“ в противостоящата страна. Например руските източници твърдят, че в Украйна това са били " Свобода на словото " и " Американска демокрация за приятели на Америка“ . Следва развитие подобно на антиправителствените демонстрации на Майдана в Украйна или „Арабската пролет“ в Египет, които прераства в бунт. Създава се режим и стил на безмилостна гражданска война.

Бъдещата операционна среда значително се разширява с появата на „петото поле на боя“ - бойните действия се водят по земя, море, въздух, космоса и киберпространството. Цялото национално и културно и информационно пространство ще бъде изпълнено с текстове, филми и хора от друга култура, които целят промяна на националната идентичност. Дори някои автори твърдят, че има и шесто поле на боя – вашите мозъци. Между войната и мира вече няма ясно разграничение.

Бившият командващ на съюзните сили в Афганистан, генерал D. Barno каза: "Ние ще участваме във войни, за които е трудно да се определи началото и края, бъдещите конфликти са в сянката на войната“.

В теоретичен и практичен план, всички военни концепции се фокусират върху задачата за потискане волята на врага, като подчиняването му е средство за постигане на целите. Затова една от най-важните задачи в съвременната война е въздействието на масовото съзнание на обществото.

Основната печалба в съвременната война не са ресурси, територия или власт, а новите промени в националния манталитет на победената нация. По този начин победителя печели бъдеще за своята цивилизационна култура.

Всяка от страните преследва свои цели и не са възможни компромиси, както при решаването на конфликтите. Понякога се сключва мир, но той е продиктуван по условията на по-силната страна. Победителя образува картината на следвоенния свят. Той съставя резултатите от победата си в

международното и националното право и се радва на стратегическите последици от войната, като неконтролируемо използва ресурса на победените.

Такава война ние можем да загубим, защото:

- Не осъзнаваме, че това е война! Липсва разбиране за сериозността на момента и нищо не правене.

- Не знаем как се провежда тази война и нямаме разработени свои собствени концепции за водене на война, нямаме навременно разработени подходящи планове, теории, стратегии и инструменти за война.

- Не разбираме, че войната е предварителна подготовка, планиране, мобилизиране и тази военна аксиома не се прилага в държавната практика.

- Националната икономика няма готовност и не може да реагира в случай на криза, не заделяме ресурси и средства за водене на война.

- Не подготвяме новото поколение да бъде готово да защити Родината, липсва или има неадекватно военно обучение на населението.

За да победим в една такава война е необходимо да разработим свои собствени концепции, форми и методи за използване на въоръжените сили, които се опират на запазването на националното самосъзнание и културна идентичност на българите, за да може противника да получи отпор на всички нива до последния човек. Това може да стане само след пълното обединение и тотално взаимодействие между всички сфери и нива на държавата, които трябва да работят с един замисъл и една цел.

Bibliography

1. Бърковиц Б. *Новото лице на войната*, Военно издателство, 2003;
2. *Доктрина на въоръжените сили на република България*, София, 2011;
3. Карл фон Клаузевиц, *За войната. Стратегия и тактика на военните действия*, Труд, 2009;
4. Люцканов, Е. *Хибридните войни – отражение и съставна част на глобалната среда за сигурност*. – *Военен журнал*, 2014, № 4, с. 103.;
5. Сун Дзъ, *Изкуството на войната*, Хеликон, 2015;

6. *Стойков М. Концептуализация на противодействието на хибридни заплахи. – Военен журнал, 2014, № 4, с. 119.;*
7. *Христов Н. Хибридните заплахи – новото предизвикателство пред сектора сигурност– Военен журнал, 2014, № 4, с. 102.;*
8. *Владимиров А, Гибридные войны в общей теории войны, Военный университет МО РФ 2015;*
9. *Едуардович Е. Мятёж — имя третьей всемирной, Буенос Айрес, 1960*
10. *Макаренко И. Проблемы и перспективы применения кибернетического оружия в современной сетецентрической войне, Спецтехника и связь-журнал, 2011, № 3, с. 41;*
11. *Хамзатов М. Адаптация к современности: влияние концепции сетецентрической войны на характер боевых операции, Армейский сборник : журнал, 2014, № 1, с. 41-43*
12. *Микрюков В. Теория взаимодействия войск, Вузовская книга, 2014;*
13. *The US Army Operating Concept. Win in a Complex World. 2020-2040, TRADOC Pamphlet 525-3-1 7.10.;*
14. *Hybrid Warfare: The future of warfare? – Axel Butenschon;*
15. *Hybrid Warfare : Who is ready? - Munich Security Report – 2015*